

Я. Я. Іваноў, Ю. А. Петрушэўская

**ГРОМ І ДОЖДЖ У НАРОДНЫХ ПРЫКМЕТАХ І ПРЫКАЗКАХ
СЛАВЯН І ІНШЫХ НАРОДАЎ СВЕТУ**
(аб іншамоўным паходжанні прыказкі *З вялікага грому малы дождж*)

Разглядаецца паходжанне прыказкі З вялікага грому малы дождж, якая ўжываецца ў шэрагу славянскіх і неславянскіх моў, прыводзяцца розныя гіпотэзы адносна яе ўнутранай формы.

Прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014) І. Я. Лепешава вызначаецца як “уласна беларуская”, што “пабудавана на ўяўнай антаніміі, на супрацьпастаўленні прыметнікавых квазіантонімаў: тут *вялікага (грому)*, абазначае ‘значнага па сваёй сіле, гучнасці, працягласці’, а *малы дождж* – ‘слабы, кароткі’”. Гэтая прыказка зафіксавана ў шэрагу парэміяграфічных зборнікаў другой паловы XIX – сярэдзіны XX стст. у розных варыянтах: *Зь великаго грому часомъ малый дожджъ бываецъ* – у зборніку І. І. Насовіча (1874), *З вялікага грому малы (и малы) дождж* – Я. А. Ляцкага (1898), *З вялікага грому малы дождж бывае*, *Вялікі гром, а малы дождж*, *З вялікага грому малы дождж (ідзе)* – Ф. М. Янкоўскага (1957, 2-е выд. 1962, 3-е выд. 1992), *З вялікага грому малы дождж бывае* – А. Варлыгі (1966), *З вялікага грому [ды часам] малы дождж* – М. Я. Грынבלата (1976) са спасылкай на зборнікі Е. Р. Раманава (1886), Я. А. Ляцкага (1898) і інш. [8, кн. 1, с. 53]. *З вялікага грому малы дождж* – В. І. Рабкевіча (1985). Аднак прыказка не адзначаецца ў такіх буйных парэміяграфічных працах, як зборнікі А. К. Сержпутоўскага (1908), М. Федароўскага (1935), Я. Н. Рапановіча (1958, 2-е выд. 1974) і інш. Прыказка ў розных варыянтах адлюстравана ва ўсіх тлумачальных парэміяграфічных слоўніках беларускай мовы – Р. В. Шкрабы і І. Р. Шкраба (1987), І. Я. Лепешава і М. А. Якалцэвіч (1996, 2-е выд. 2002; 2011), а таксама А. С. Аксамітава (2000, 2-е выд. 2002), паводле зборніка А. Варлыгі (1966).

Разам з тым, паводле іншамоўных парэміяграфічных крыніц другой паловы XIX–канца XX стагоддзя, ва ўкраінскай мове ўжываецца прыказка *Великий грим, та малий дощ* [7], у англійскай (амерыканскі варыянт) – *When the thunder is very loud, there's very little rain* (літаральна “Калі гром вельмі гучны, тады вельмі малы дождж”) [13, р. 33], у латышскай – *Pērkons sausu laikā apducina* (літаральна “Гром у сухі час”) [13, р. 33], у кітайскай – 雷声大雨点小 (літаральна “Гром, але малы дождж”), 雷声儿大雨点儿小 (літаральна “Гром моцны – дождж малы”) [1] і г. д. Акрамя гэтага, ў польскай мове існуе вельмі блізкая па форме прыказка – *Z wielkiej burzy mały deszcz* (літаральна “З вялікай навальніцы малы дождж”) [11, s. 45; 14, s. 47; 15, s. 854], у французскай мове – *De grand vent, petite pluie* (літаральна “Моцны вецер – малы дождж”) [10] і г. д.

Зразумела, што “ўласна беларуская прыказка” наўрад магла трапіць адразу ў столькі моў, тым больш у такую, як кітайская. Можна меркаваць аб верагоднасці фактара выпадковасці, калі ў розных мовах незалежна адна ад адной узнікаюць блізкія па зместу і форме адзінкі. Аднак гэты фактар аб’ектыўны толькі пры адсутнасці або істотнай абмежаванасці кантактаў (у тым ліку і не прамых) паміж мовамі, чаго няма ў дадзеным выпадку (з вышэй названых моў беларуская мова не кантактавала толькі з кітайскай). На гэтай падставе можна сцвярджаць, што прыказка *З вялікай хмары малы дождж з’яўляецца інтэрнацыянальнай адзінкай паводле сферы ўжывання (функцыянуе ў мовах розных моўных груп розных моўных сямей), а ў беларускай мове – гэта адзін са шматлікіх нацыянальных варыянтаў інтэрнацыянальнай парэміі з лагічна-семантычнай структурай “вялікая навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха”*.

Прататып прыказкі склаўся, відаць, у выніку народных назіранняў за адпаведнымі з’явамі прыроды, паколькі ў шматлікіх народных прыкметах на розных мовах часта супастаўляюцца хмары розных памераў, формаў і колераў і чаканья з іх навальніца, гром і дождж. Такого тыпу народныя прыметы пра надвор’е можна лічыць універсальнымі, паколькі яны відавочна ніяк не абмежаваныя, у адрозненне ад усіх іншых народных прыкмет пра надвор’е, адпаведнымі лакальнымі назіраннямі, на якіх заснаваныя і якія адлюстроўваюць.

Гэта дазваляе меркаваць, што інтэрнацыянальная парэмія з лагічна-семантычнай структурай “вялікая навальніца / вялікі гром vs. малы дождж / суха” склалася на аснове ўніверсальнай народнай прыкметы пра згаданыя з’явы прыроды і мае, відаць, вельмі старажытнае паходжанне. Аднак далёка не ва ўсіх мовах народная прыкета пераўтварылася ў прыказку, і не ва ўсіх народаў склалася адпаведная прыкета як вынік дыферэнцыяцыі прыродных з’яў у этнічнай карціне свету паводле іх ролі ў паўсядзённым жыцці чалавека і яго гаспадарчай дзейнасці. Зыходзячы з гэтага, узрастае верагоднасць таго, што прыказка, якая склалася на аснове народнай прыкметы ў адной мове, магла трансліравацца ў іншую мову, дзе адпаведнай народнай прыкметы па розных прычынах не сфарміравалася (трэба заўважыць, што самі па сабе народныя прыкметы пра надвор’е не могуць падпадаць міжмоўнай трансляцыі, паколькі не з’яўляюцца моўнымі адзінкамі і актуальныя, як правіла, у межах тых лакальных назіранняў, на якіх заснаваныя і якія адлюстроўваюць). Таму ўжыванне прыказкі, якая паходзіць ад народнай прыкметы, ніяк не звязана з прагнастычнай функцыяй, уласцівай прыкметам, і адпавядае законам функцыянавання іншых прыказкавых адзінак. Гэта, у сваю чаргу, азначае, што калі ў пэўнага народа адсутнічае народная прыкета, але ў мове гэтага народа ёсць прыказка, якая відавочна ўтворана ад дадзенай прыкметы, то можна досыць упэўнена казаць, што гэтая прыказка мае іншамоўнае паходжанне. З другога боку, калі прыказка, якая ўзыходзіць да народнай прыкметы, ужываецца ў пэўнай мове, аднак у іншых мовах ужываюцца тоесныя па зместу і аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі, гэта хутчэй за ўсё азначае, што дадзеная прыказка ўтварылася ад народнай прыкметы толькі ў нейкай адной з моў (у тым ліку той, якая гістарычна папярэднічала пэўным роднасным мовам), а пасля трапіла ў іншыя мовы.

Малаверагодна, што прыказка ўзнікла ў беларускай мове паралельна іншым мовам ад адпаведнай беларускай народнай прыкметы, хоць і можа ўспрымацца носьбітамі мовы, як згадвалася вышэй, у якасці вытворнай ад прыкметы. Зразумела, цалкам такую магчымасць выключыць нельга, але шанцаў на тое, што ў беларускай мове ўтварылася прыказка, тоесная па зместу і лексічна-граматычнай форме прыказкавым адзінкам суседніх моў, няма, паколькі інакш трэба прызнаць, што або такія адзінкі сфарміраваліся незалежна ў кожнай мове, або ўсе такія адзінкі запазычаны ў кожную мову з беларускай. Таму найбольш мэтазгодна лічыць, што прыказка *З вялікага грому <часамі, заўсёды> малы дождж <бывае>* мае іншамоўнае паходжанне. Яна наўрад скалькавана з латышскай, англійскай ці кітайскай мовы, у якіх таксама ужываюцца аналагічныя прыказкі, з прычыны значнай абмежаванасці ці адсутнасці кантактаў з гэтымі мовамі. Можна меркаваць, што гэтая прыказка была запазычана (не пазней за пачатак XIX стагоддзя) з польскай мовы, дзе здаўна існуе прыказка *Z wielkiej burzy mały deszcz*, у працэсе асіміляцыі якой беларускае *навальніца* як адпаведнік польскаму *burza* замяніўся на больш прыдатнае *гром*.

Трэба заўважыць, што ў беларускай мове ўжываецца і прыказка *З вялікае хмары малы дождж* вызначаецца ў “Этымалагічным слоўніку прыказак” (2014) І. Я. Лепешава як “агульная для ўсходнеславянскіх і польскай моў”. Прыказка ўжываецца ў польскай мове – *Z wielkiej chmury mały deszcz* (літаральна “З вялікай хмары малы дождж”) [11, s. 59; 14, s. 29. 17, s. 235], ва ўкраінскай – *Велика хмара, та малий дощ, З великої хмари малий дощ буває* [6. № 4138], а таксама ў крыху змененай форме у рускай – *Из большой тучи да малая капля* [2. с. 811], *От большой тучи не всегда много дождя* [5, с. 917]. Аднак, тоесныя па зместу : аналагічныя ці блізкія па форме прыказкі ўжываюцца і ў іншых еўрапейскіх мовах. Напрыклад, у нямецкай – *Grosse Wolken, kleiner Regen* (літаральна “Вялікія хмары – малы дождж”) [17, s. 235], *Aus einer grossen Wolke kommt oft nur ein kleiner Regen* (літаральна “І з вялікай хмары часта бывае малы дождж”) [16], у харвацкай – *Kad se jako oblaci, lahko i deždi* [12, s. 184] і г. д. Параўн. таксама ў лацінскай мове – *Dant saepe parvam magna nubila pluviam* (літаральна “Нярэдка з вялікай хмары малы дождж”) [4]. Ёсць такая прыказка і ў іншых мовах свету, напрыклад, у кітайскай мове – 旱云 (літаральна “Туча без дажджа”) [9]. Хутчэй за ўсё, прыказка *З вялікае хмары малы дождж* запазычана ў беларускую мову з польскай мовы не пазней за канец XVIII стагоддзя (перыяд найбольшага ўплыву польскай мовы на беларускую), хоць нельга выключыць і магчымасць таго, што яна магла быць трансліравана : раней, з сярэднявечных лацінскіх тэкстаў, у якіх ўжывалася згаданае вышэй выслоўе *Dant saepe parvam magna nubila pluviam*, а таксама біблейскія выразы *nubes et ventus et pluviae posteriores* (Proverbia, 25, 14), *nubes sine aqua* (Epistola Iudae, 1, 12). У такім выпадку калька з лацінскай мовы ўжывалася ў пісьмовым маўленні, але пасля траніла і ў гутарковую мову.

Таму не варта выключыць і магчымасць таго, што прыказка *З вялікага грому <часамі заўсёды> малы дождж <бывае>* магла сфарміравацца непасрэдна ў беларускай мове, аднак не сама па сабе, а ўтварыцца ад запазычанай раней у беларускую мову прыказкі *З вялікае хмары малы дождж* шляхам субстытуцыі ў лагічна-семантычнай структуры парэміі паняццяў “хмара” і “гром” (і адпаведнай замены лексічных кампанентаў) пад уплывам, папершае, узаемазвязі названых прыродных з’яў (што можа абумоўліваць непадзельнасць іх успрыняцця, а г. зн. магчымасць іх раўназначнай узаемазамяняльнасці ў прыказкавай карціне свету пры адлюстраванні вобраза навалніцы), а па-другое, прыказак у польскай, рускай, нямецкай і іншых мовах, у якіх звязваюцца паняцці, з аднаго боку, “грому / навалніцы”, а з другога, “дажджу”, параўн. у польскай мове – *Z wielkiej burzy mały deszcz* [11, s. 45], у рускай – *Спроси громом – ответят ливнем (ливнем ответят)* [3, т. 2, с. 717], у нямецкай – *Am Donner folgt gern Regen* [16] і г. д.

Спіс выкарыстаных крыніц

- 1 Гром [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D0%B3%D1%80%D0%BE%D0%BC> – Дата доступа: 25.05.2015.
- 2 Даль, В. И. Пословицы русского народа : сборник пословиц, поговорок, речений, приговоров, чистоговорок, прибауток, загадок, поверий и проч. В. Даля. – Москва : Вь университетскої типографіи, 1862. – XL, 1095, 6 с.
- 3 Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / В. И. Даль; Репр воспроизведение изд. 1882 г. – 3-е изд. – М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1955.
- 4 Лігоненко, О. В. Крилаті латинські вислови / О. В. Лігоненко. – Донецьк : Видавец Заславський О.Ю., 2009. – 424 с.
- 5 Мокиенко, В. М. Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – М. : ОЛМА Медиа Групп, 2010. – 1024 с.
- 6 Номис, М. Українські приказки, прислів'я и таке інше : збірники О. В. Марковича и других спорудив М. Номис. – СПб. : В друкарнях Тиблена и комп. и Куліша, 1864. – VII, 304, XVII с.
- 7 Овсиенко, М. Образні вислови в мові жителів села Глинська, що на Сумщині, та навколишніх сіл [Электронный ресурс] / М. Овсиенко. – 2015. – Режим доступа: http://vk.com/topic-30468293_25445892 – Дата доступа: 15.05.2015.

- 8 Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / склад. М. Я. Грынблат. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.; Кн. 2. – 616 с.
- 9 Туча [Электронный ресурс] // Китайский онлайн-словарь. – 2015. – Режим доступа : <http://bkrs.info/slovo.php?ch=%D1%82%D1%83%D1%87%D0%B0> – Дата доступа : 25.05.2015.
- 10 Французско-русский фразеологический словарь (онлайн-версия) [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://www.classes.ru/all-french/dictionary-french-russian-phrase-term-12616.htm> – Дата доступа: 25.05.2015.
- 11 Adalberg, S. Księga przysłów, przypowieści i wyrażen przysłowiowych polskich / S. Adalberg. – Warszawa : Druk E. Skińskiego, 1889–1894. – XVIII, 31 [32]. – 805 s.
- 12 Čelakovský, Fr. L. Mudrosloví národa slovanského v příslovích : připojena je též sbírka prozodických českých pořekadel / uspořádal a vydal Fr. L. Čelakovský. – V Praze : V Komissí u Fr. Řivnáče, 1852. – 644, X s.
- 13 Latvian-English Dictionary : Vol. 1–2 / comp. by L. Zusne. – USA : Xlibris, 2008. – 825 p.
- 14 Mała księga przysłów polskich / pod red. S. Nyczaja. – Radom : Oficyna Wydawnicza STON I, 1996. – 273 s.
- 15 Stypuła, R. Słownik przysłów i powiedzeń rosyjsko-polski, polsko-rosyjski / R. Stypuła. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2003. – 999 s.
- 16 Wander, K. F. W. Deutsches Sprichwörter-Lexikon : Vol. I–V / K. F. W. Wander. – Leipzig : F. A. Brockhaus, 1867–1880.
- 17 Wójcik, A. Słownik przysłów niemiecko-polski, polsko-niemiecki / A. Wójcik, H. Ziebart. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2001. – 547 s.

УДК 81'373.6:398.4